

ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՆԻ ՔԱՂԱՔԻՆ

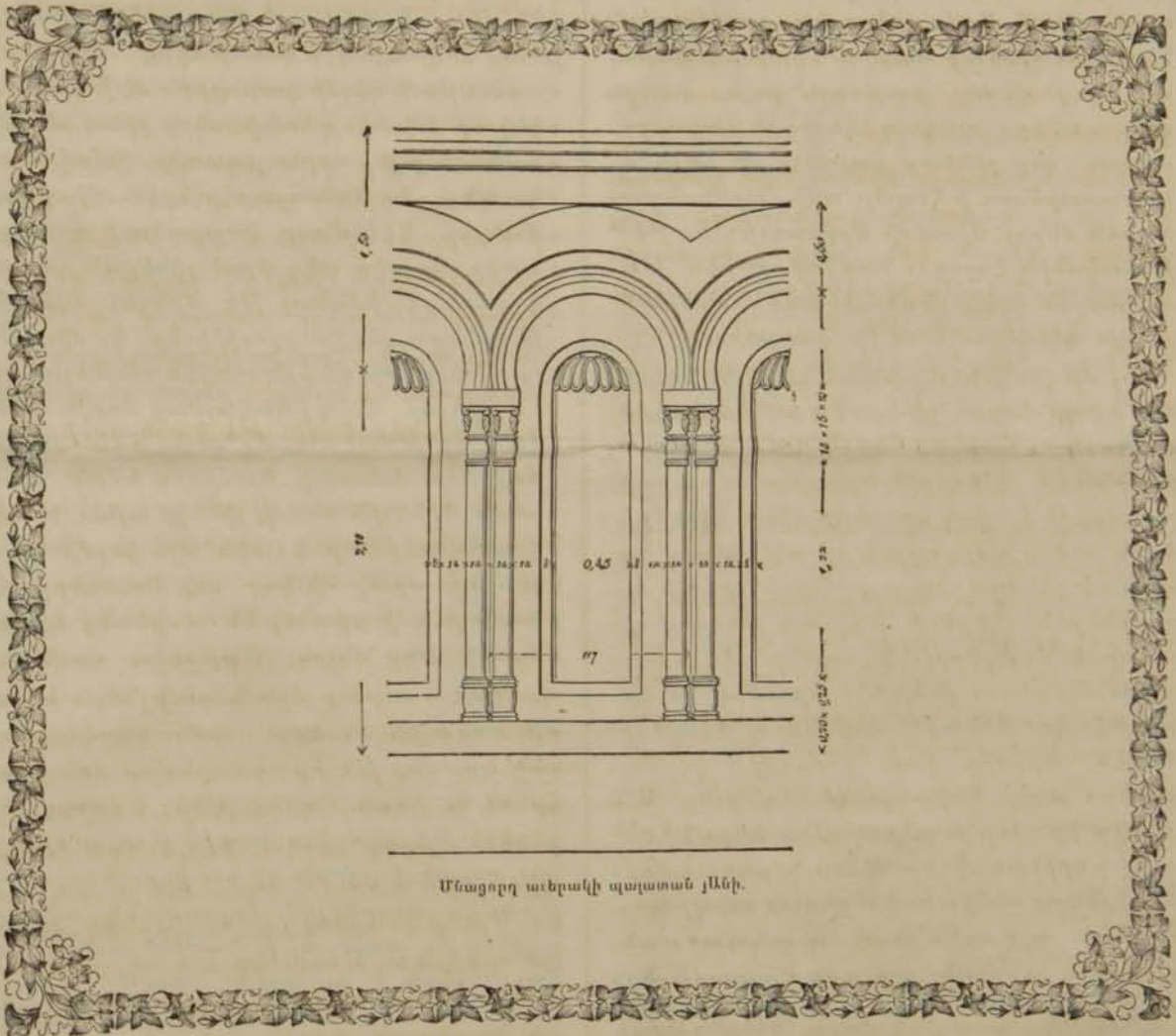
or 12

ԲԱԴՐԱՏՈՒՆԵԱՅ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԸ

(Շարաշարութիւն եւ վերջ.)

Այն արքունական ապարանքէն զտա՝ ուրիշ մեծաշէն տան աւերակ մի կայ քաղաքին դրսի պարսպին մօտ, Ալազան գետոյն ձախ եզերքը սեպացեալ ժայռի վերայ շինուած

ու աւերակնեցիով ծածկուած: Դիմացի կողմը պարսկական սճով կամ նարտախախի ձեւով շարուած ու մեծամեծ քարերով զարդարուած լինելով, ճանապարհորդաց շատերը կարծէք

կանեն թէ իշխանաւորի մի բնակարան եղած
պիտի լինի. եւ Պ. Մուրավիով իւր նախոր-
դաց կարծիքը հաստատելով՝ այս խօսքերս
կաւելցնէ. «Եթէ ինձ թողուին այն մեծա-
«շէն աւերակին որոյ եղածը գուշակել—կա-
«սէ—մեծահոգի Պաշտաւունեաց ցեղէն Վահ-
«րամ սպարապետին կամ նորա եղբորորդւոյն

«Գրիգոր Մագիստրոսին պալատը կանուանելի.
«իւսն զի քաղցր է մարդկանց մտքին մէջ
«անմահ մնացած անուններով անկեղան ա-
«ւերակները կենդանացնել»:

Պալատին ետեւը երեք եկեղեցեաց աւերակներ կան, մէկուն կամարակապը՝ որ գէպի Արփաչայ գետը կնայի, այնքան բարձր

է որ ճանապարհորդաց շատերը արքունեաց սեպհական եկեղեցին եղած կկարծեն:

Միջնաբերդին հիւսիսային կողմը Ծաղկոցաձորի քարափին մօտ՝ բարձրաւանդակի մի վերայ նոր ու փառաւոր եկեղեցի մի կայ Սուրբ Գրիգոր անուամբ, Ապուղամբի որդւոյ Գրիգորի ձեռքովն ու Գագկայ Առաջնոյն յորդորանօքն ու հրամանաւ շինուած: Սուրա նախագիծը, ըստ վկայութեան պատմագրաց՝ առնուած է Էջմիածնի Վանքին ձեւէն, որ շինել է ներսէս հայրապետը. շէնքը բոլորովին կարմիր քարէ է, եւ ըստ սովորութեան երեք դուռն ունի. իսկ շինութիւնը Քրիստոսի 1000 թուականին աւարտուել է, ինչպէս կասէ նաեւ Կիրակոս պատմագիր. «Գագիկ Ա շինեաց զուրը Գրիգորն գերա-
«հռչակ ի վերայ Ծաղկոցաձորոյն, գաղա-
«փար առեալ զՏոյակապ եկեղեցին Վաղարշա-
«պատու, զոր շինեաց հայրապետն ներսէս.
«եւ կատարեցաւ ի հաղար ամի մարմնանալոյ
«Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, եւ Նիթ
«թուականին Հայոց»: Գագկայ օրերէն՝ թագաւորական ցեղէ մեռնողներուն մարմինները այս եկեղեցւոյն մէջը թաղուած են:

Քիչ մի հեռուն, այսինքն Առաքելոց եկեղեցիէն դէպի հարաւ դնացած ժամանակիդ կը տեսնես Լուսաւորչի վանքը, 1213 թուականին շինուած, եկեղեցին երկայնաձեւ ու բարձրադմբէթ է. իսկ պատերը միւս եկեղեցիներէն աւելի զարդարուն պատկերներով նրկարուած լինելով, նազըշը-ֆլիսե կասուի այլադգիններէն: Կերելի թէ այս եկեղեցւոյն համար է Քէր-Փորթի ասածը թէ «Շատ
«զարմանք բերաւ ինձի եկեղեցիներէն մէկը,
«որ թէպէտ մեծութեամբ (Անուոյ եկեղեցի-
«ներէն) երրորդ կամ չորրորդը կհամա-
«րուէր, բայց ճարտարապետութիւնը շատ
«ընտիր էր. իւր բարձրակամար ձեղունը գե-
«ղեցիկ օրինակ մի էր միւսին բանուածքի,
«եղերքները ազնիւ ետրուրական ոճով, կար-
«միր՝ սեւ ու գեղին քարերով զարդարուած.
«սիւները եւ ուրիշ զարդերը այնպէս նոր
«ու մաքուր էին՝ որ կարծես թէ դեռ նոր
«շինուած էր»: — Պ. Մուրավեով մեծ դուռ
մի գտել է եկեղեցւոյ մօտ աւերակ կամրջի
մի վերայ ձգուած՝ հայերէն արձանագրու-
թեամբ, որոյ թուականը աւերուած էր, կասէ. իսկ գրուածքը այս է եղել. «Ես Բագա-
րատ որդի Զարոբայի Արագածունի, կան-
գնեցի զգուռն որ հանէ ի Վանս Սրբոյն Գր-
գրիգորի. յամի . . . »: — Այս գրան արձա-

նագրութենէն կերելի որ Լուսաւորչի եկեղեցին, ինչպէս որ սովորական է արեւելեան եկեղեցեաց, մասնաւոր շրջապատ մի ունեցել է իւր չորս կողմէն, որոյ դուռը, ինչպէս որ յայտնի է յիշատակարանէն, Բագարատ Արագածունիին շինել է իւր անուանն ու հողւոյն փրկութեանը համար:

Եկեղեցւոյ մօտէն կսկսի զարմանալի կերպով շինուած գեանափոր ճանապարհին դուռը, որ այս ծայրէն մինչեւ իմիւսը, այսինքն դէպ ի՞նչպիսի վիճակի կողմերը շինուած ելքը՝ երկու ժամ հաղիւ կարողացել են երթալու: Այժմ կամարները փլած են, եւ ինչպէս որ կաւանդեն, կիսեր — կերպիկ կկոչուի ռամիլնե-
րէն: Այս գեանափոր ճանապարհը՝ նոր այցելուաց մէկը այսպէս կստորագրէ. «Քաղաքին
«արեւելեան կողմի քարայրին մէջ դուռ մի
«կայ որ կհանէ գետնի տակ շինուած նեղ
«ճանապարհը, սորա յատակը խճով ծած-
«կուած է, եւ ճանապարհը երկու ճիւղ կբա-
«ժանուի: Մէկ մասը կտարածուի քաղաքին
«տակը, որ տեղ տեղ փլած լինելուն համար՝
«կարելի չէ իմանալ թէ մինչեւ ո՞ւր կեր-
«թայ նորա վերջաւորութիւնը. եւ միւս մա-
«սը Ախուրեան գետին տակէն անցնելով կել-
«նէ մինչեւ հանգիստահայեաց ձորին եղեր-
«քը, ուր թէպէտ այժմ վախէն չեն մտներ,
«բայց այս Լոնտոնի Թամիզին նման Ախու-
«րեան Թրնէլին ստոյգ լինելը այնու եւս կը-
«հաստատուի՝ որ գետին այս կողմը նորա-
«շէն աշտարակ մի կայ, ուր Ռուսները ճա-
«նապարհը խափանել են, իւրեանց երկրէն
«Տաճկի հողը մարդ չփախչելու համար»:

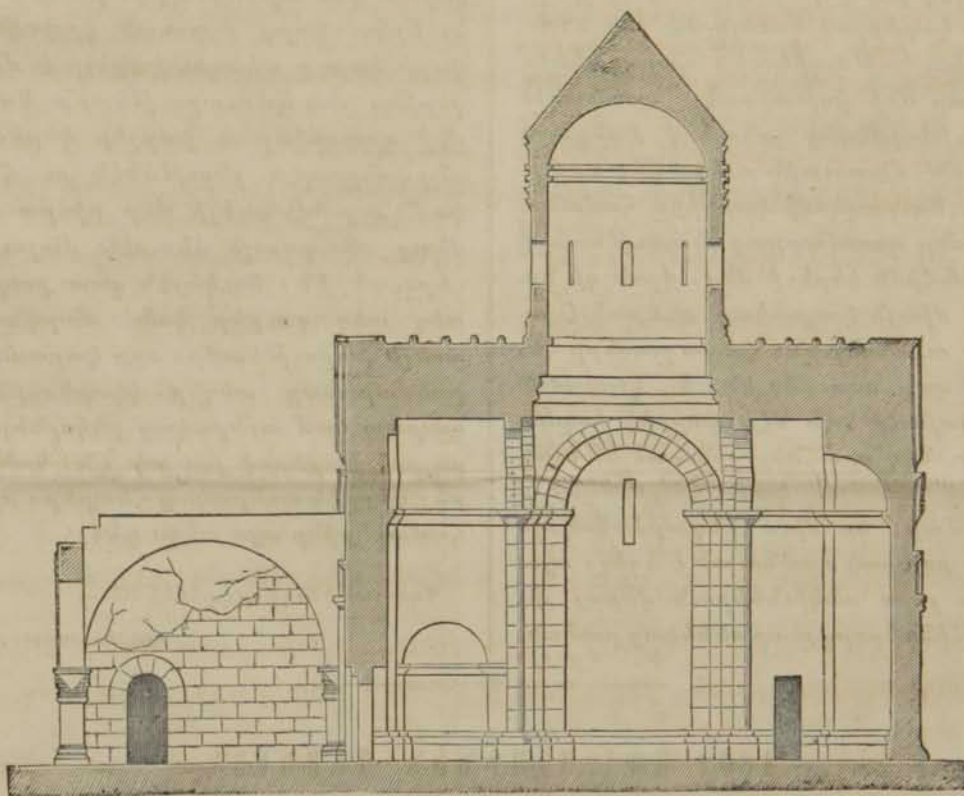
Թէպէտ եւ մեր հին պատմիչներն ու ար-
դի ազգային եւ օտար ճանապարհորդները
չեն պատմեր թէ այս գեանափոր ճանապար-
հը ո՞վ եւ ինչո՞ւ համար շինել է, բայց մեզի
կերելի թէ այս եւս Գագիկ թագաւորը շի-
նել տուած է. վասն զի նա իւր հեռատեսու-
թեամբը մտածելով Հայաստանի ունեցած
անցեալ եւ ապագայ թշնամիներուն վերայ,
հաւանական է որ սորա շինութիւնը երեք
պատճառաւ որոշած լինի դէպի Թաւրոյ կող-
մերը, որ Այրարատայ Սարսաւապոս գաւառին
վիճակն է: Առաջինը — եթէ չեմք սխալի,
— որ Պարսիկ թշնամիներուն քաղաքը պաշա-
րած ժամանակին՝ գեանափոր ճանապարհէն
զօրք յուղարկեն, եւ առջեւէն ու ետեւէն
ջարդեն. երկրորդը՝ այլադգիններէն յաղ-
թուելու ժամանակ՝ Այրարատայ կողմերը
փախչին. եւ երրորդը՝ թշնամեաց երկար

ժամանակ քաղաքը պաշարած ատեն՝ ուրիշ տեղերէ հաց բերեն։

Լուսաւորչի եկեղեցիէն փոքր ինչ հեռու Սրբոց Առաքելոց մեծակառոյց ու ամրաշէն եկեղեցին կերեւի, որոյ վերի ծածքը զարմանալի ճարտարապետութեամբ առանց սիւնի կամարներու վերայ ձգուած է, եւ բոլոր պատերը բազմատեսակ խաչերով, գեղեցիկ քանդակներով ու ճարտար նկարներով զարդարուած։ Ծինութիւնը այնպէս ամուր է որ միայն թշնամեաց բռնութիւնը՝ բնութենէն

աւելի անգութ լինելով, այն նախանձելի փառաւծներուն շատ տեղերը աւերել է իւր կործանիչ ձեռքերովը։ — Եկեղեցւոյս աջակողմը փառաւոր մատրան մի եւ ուրիշ շինութեանց աւերակներ կան։

Առաքելոց եկեղեցւոյն մօտ է Անուոյ մեծ մզկիթը, որ երկայն քառակուսի շէնք մի է՝ երկու կարգ երեք երեք սիւներով, սորա ձեղունը տեղ տեղ ուղիղ եւ տեղ տեղ կամարաձեւ մեծամեծ քառակուսի քարերով շինուած է, գեղեցիկ ճարտարութեամբ իրարու մէջ

Միջնաբերդին քովի տեղակ (արքունեաց) եկեղեցին.

անցուցած ու միակտուր քարի նմանեցուցած։ Հարաւային կողմի ձորէն վեր բարձրացած պատերը՝ հիւսիսային պատերուն հետ կը հաւասարուին, որոց վերայ շինուած մեծամեծ պատուհանները Ախուրեան գետին վերայ կնային։ Մինարէին շինութիւնը հասարակ լինելով՝ ոմանք այնպէս կկարծեն թէ այս մզկիթը եկեղեցի կամ ուրիշ հասարակաց շէնք մի եղած է։ Սորա արեւելեան կողմը պարսկերէն արձանագրութիւն մի կայ, յորում պատուէր կտրուի պարսիկ հարկապահանջներուն որ Անեցի բնակիչները չընեղեն։

Փոքր ինչ հեռու ուրիշ ութանկիւնի աշտարակ մի կտեսնուի որ վարէն մինչեւ պատըշգամը 84 հատ քարեղէն աստիճաններ ունի. գազաթը թէպէտ փրած է, բայց եւ այնպէս բարձրաշէն ու վայելուչ դիտարանի կնամանի։ Սորա ութ անկեանը վերայ մանր աշտարակներ կան այնպիսի բարձրութեամբ՝ որ քաղաքին բոլոր շէնքերուն, մինչեւ Միջնաբերդին վերայ եւս կնային։ — Վերը յիշուած մզկիթին ու այս աշտարակներուն համար ոմանք այնպէս կասեն թէ Ապուլսուարի որդի Փատլուն Բ-ին ժամանակները շինուած են 1126—1127 թուականներուն միջոցները։

Այս շինուածքներէն յետոյ երկու նշանաւոր աւերակներ եւս կան, որ են Բաղանիքն ու Մաղկոցաձորի շուկայն:

Բաղանեաց շինութիւնը քաղաքին հարաւային-արեւելեան անկիւնին մօտ է, մեծ երկայն քառակուսի ձեւով: Սորա աւերակաց համար կասէ Պ. Մուրավեով «Բոլորաձեւ» (Ս. Փրկիչ) եկեղեցիէն դէպ հարաւ երթալու ժամանակն, մեծ աւերակի մի մօտէն «անցանք, որ սովորաբար Բաղանեաց աւերակ-«նեւ կասուի, թէպէտ եւ աւելի կնամանէր «պալատի կամ եկեղեցւոյ, որ ժամանակով «միացած մէկ բնակարան եղած կերելին»: Բայց յետոյ կարծիքով կաւելցընէ թէ «Գու-«ցէ Սարգիս Կաթողիկոսին հայրապետա-«կան ակտոնը Անի փոխադրած ժամանակին «որքոց Հռիփսիմեանց անունով կանգնած «մարմարիոնէ մատուռին աւերակն է»: Ո՛րքան եւս Պ. Մուրավեովի կարծիքը հաւանա-կան լինի, մեր պատմագրաց վիպյութեանցը նայելով՝ անհիմն կերելի մեզ. վասն զի նոքա ոչ թէ միայն Բաղանեաց աւերակ է աւերակ գրել ու անցել են, հապա շատերը հետաքննութեամբ ստուգել են, եւ կպատմեն թէ նորա լայնութեան մէկ փոքրիկ կողմին վերայ երկու նեղ սրահներ շինուած են եղել լուացուողաց նստելու կամ հագուստները դնելու համար. եւ միւս ընդարձակագոյն մասը հինգ բոլորակ բաժնուած է եղել, այսինքն չորսը չորս անկիւններուն վերայ շինուած, եւ հինգերորդը՝ որ սենեկաց բաժան.

մանց մէջ ամենէն մեծն է՝ մէջ տեղը կամ մարակապով բարձրացուցած է, եւ շատ դռներ ունեցել է ուրիշ միւս սենեակներէն այն տեղը մանելու համար: Բաց յայտնէ կհաստատեն թէ լուացուելու աւաղաններն ու ջրի ծորակները մինչեւ ցայժմ կերելին. «Մնան ցարգ ծորակք աւաղանաց լուալեացն»:

Իսկ Շուկայն Մաղկոցաձորին երկու դարիվար երեսներուն վերայ (որոց մէջէն կակուղ քար կենէ) փորուած կրպակներն են զանազան ձեւերով ու մեծութեամբ. ոմանք պատուհան չունին ու մութ են, եւ ոմանք մէկ կողմէն կամ երկուքէն լոյս կառնուն: Կան նաեւ երկու կարգ փորուած կրպակներ, որոց վարի կարգը դիւրաւ կարելի է մանել, իսկ վերինը շատ դժուարութեամբ: Սոցա շատին մէջ դարաններ ու խորշեր կերելին, բայց ընդհանրապէս բնութենէն ու հնութենէն կամ սոցանէ աւելի մեր բիւրաւոր թշնամեաց անագորոյն ձեռքէն մաշուած ու աւերուած են: Շուկայէն զատ քաղաքին մէջ տեղ տեղ գուրեր կան՝ մարդաչափ կամ աւելի խորութեամբ, որք կարասներու կամ շտեմարանաց տեղեր կկարծուին, եւ որք պարապ կամ աւերակաց բեկորներով ու հասարակ քարերով լցուած են: Կան նաեւ ուրիշ փոքրիկ աւերակաց հետքեր, որ աւերորգ համարեցինք այս տեղս գնել:

Քաղուած ԻՏեղագրութեան Անոյ

ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՏԵՐ-ԱՐԲԱՆԱՄԵԱՆ.

1862 Ա.Ռ. „ԱՂԱԽՆԻՆ ՄԱՍԵԱՅ“.

Տար Աղաւնեակ եւ զայս վերջին իմ թերթիկ
Այն Հայկազանց որ թըռչանիդ փափաքին,
Ծերոյս յետին բարեւ՝ յետին համբուրիկ
Տուր այն ձեռաց որ քեզ սիրով գըգուեցին:
Ես յաջորդիս թողում պաշտօն գեղեցիկ
Լի աւետեօք սրբիւն թըղթեր հայ մարդկանց,
Թէ ձեր ազգին սիրոյն ինչ քիրան որ հեղիք
Մարգարտազարդ թագ ձեւացաւ գեղապանձ.
Թէ ձիթենեաց լեռն ուր արիւն ցօղեցիք,
Ձեզ փըրկութեան կարմիր վարդեր փըթթեցան.
Թէ ուր որ սէր եւ միութիւն ցանեցիք
Տեսէք սրբան եւ ինչ բարիք ծաղկեցան:
Թող ամէն հայ քաջալերուի յուսով լիք
Յորչափ տեսնէ վըղիդ մանեակ Ծիածան: